

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

**Raxmanova Zebiniso Pulatovna¹,
Raximqulova Maxbuba Baxronovna²**

¹ Samarqand davlat universiteti, Genetika va biotexnologiya kafedrası dotsenti, biologiya fanlari nomzodi

² Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası dotsenti

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH (Ekologik muammo va qadriyatlarini o'rganish misolida)

Annotatsiya. Maqolada maktab ta'limi tizimidagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmuni va metodologik asoslari tahlil qilingan. O'qituvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning loyihaviy dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. tadqiqotchilik ko'nikmasi, boshlang'ich ta'lim, o'quvchi, izlanish

Аннотация. В статье анализируются содержательные и методологические основы формирования исследовательских умений у младших школьников в системе школьного образования. Педагогам рекомендуется разрабатывать проектные программы для развития исследовательских навыков. Вместе с тем, при разработке научных исследований был проанализирован системный анализ содержания в сфере образования.

Ключевые слова. Экологические ценности, исследовательские навыки, начальное образование, ученик, исследование

Annotation. The article analyzes the content and methodological basis for developing research skills for elementary school students in the school education system. Teachers are advised to develop project programs for the development of research skills. At the same time, a systematic analysis of the content in the field of education has been analyzed in the development of research.

Keywords. Ecological values, research skills, primary education, students, exploration

KIRISH. Ekologik muammoning dolzarbligi bugungi kunda inkor etib bo‘lmaydigan va juda muhim hisoblanadi. Hozirgi zamonda atrof-muhit muammolarining dolzarbligining bir necha asosiy sabablari aniqlangan. Iqlimning o‘zgarishi sayyoramiz oldida turgan eng katta muammolardan biriga aylandi. Atmosferadagi issiqxona gazlari darajasining oshishi, birinchi navbatda, inson faoliyati natijasida global isish, ob-havoning o‘zgarishi, ekstremal hodisalar va yerdagi hayotga tahdidlar sababdir. Tabiiy muhitning yo‘q qilinishi va biologik xilma-xillikning yo‘qolishi jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Suv va quruqlik ekotizimlarining ifloslanishi, o‘rmonlarning kesilishi, yashash joylarining buzilishi va yovvoyi hayvonlarning noqonuniy savdosi ko‘plab o‘simlik va hayvonlar turlarining yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladi, bu esa pirovardida ekologik muvozanatni buzadi va ekotizimlar barqarorligiga tahdid soladi. Havo, suv va tuproq sanoat faoliyati, qishloq xo‘jaligi, chiqindilar va boshqa manbalar tomonidan tobora ko‘proq ifloslanmoqda. Bu odamlar, hayvonlar va o‘simliklar salomatligiga, shuningdek, umumiy ekologik barqarorlikka salbiy ta‘sir qilib bormoqda. Suv, o‘rmonlar, minerallar va energiya kabi tabiiy resurslardan doimiy va nazoratsiz foydalanish ushbu resurslarning tugashiga olib keladi va ta‘minot va muvozanat muammolarini keltirib chiqaradi.

MUAMMONING O‘RGANILGANLIK DARAJASI. O‘z faoliyatida ekologik muammolarni, ekologik qadriyatlarni o‘rgangan va targ‘ib qilgan ko‘plab xorijiy olimlarning tadqiqot ishlari mavjud. Ekologik ta‘lim sohasiga katta hissa qo‘shgan Mariya Montessori (1870-1952) italiyalik o‘qituvchi va shifokor, odamlar va atrof-muhit o‘rtasidagi aloqaning muhimligini ta‘kidlaydigan o‘qitish usulining asoschisi hisoblanib, u bolalarni ekologik qadriyatlar bilan tarbiyalashga va ularda tabiatga mas‘uliyatni rivojlantirishga chaqiradi.

Richard Louv (1951 yilda tug‘ilgan) amerikalik jurnalist va yozuvchi tabiat va ekologik ta‘limga oid ishlari hamda bolalarning tabiat bilan aloqasini tiklash va o‘quv jarayoniga ekologik mavzularni ko‘proq kiritish tarafdori ekanligi bilan alohida e‘tiborga loyiqdir. Devid Orr (1944 yilda tug‘ilgan) amerikalik pedagog va yozuvchi, ekologik ta‘lim sohasidagi mutaxassisdir. U o‘quv dasturiga ekologik qadriyatlarni kiritishni faol ravishda targ‘ib qiladi va talabalarni ekologik fikrlashni rivojlantirishga undaydi. Randall Schlusser (1950 yilda tug‘ilgan) amerikalik o‘qituvchi va yozuvchi, ekologik ta‘lim va talabalarda ekologik ongni rivojlantirishga ixtisoslashgan ko‘plab ekologik ta‘lim dasturlari va resurslarini ishlab chiqdi.

Bular o‘z faoliyatida ekologik qadriyatlarni o‘rgatish va targ‘ib qilishda faol ishtirok etgan o‘qituvchilarning bir nechta misollari. Dunyo bo‘ylab ko‘plab boshqa

o'qituvchilar ham ekologik ta'lim sohasiga o'z hissalarini qo'shib, o'quvchilarning ekologik ongini shakllantirishga yordam berishmoqda.

Ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda Sharq mutafakkirlari A.R.Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Maxmud Koshg'ariy, tasavvuf ilmining yetuk namoyondalari Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshbandiy, Imom Ismoil al-Buxoriy, at-Termiziyning boy madaniy meroslarida olg'a surilgan komil inson g'oyasiga tayandik. Shuningdek, milliy pedagogikamiz namoyondalari M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Shakuriylarning pedagogik meroslari boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik tarbiyalashda milliylik tamoyiliga asoslanishimizda muhim ahamiyat kasb etdi.

ADABIYAOTLAR TAHLILI. Ekologik muammo, ekologik qadriyat, ekologik tarbiya va ekologik madaniyat muammolariga ko'proq falsafiy nuqtayi-nazardan tahliliy mulohazalar bildiriladi. Ta'lim va tarbiya muammolari bilan ekologik qadriyatning o'zaro aloqadorligi kabi masalalar o'zaro bog'liq holda tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin. Qadriyatlar tushunchasi voqelikdagi muayan hodisalarning insoniy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladi [3;235]. "Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan, millat elat va ijtimoiy guruhlarning manfatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalarini majmui tushunilmog'i lozim" [4;12) Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. [4;13b) Qadriyatlar tarixiy va zamonaviy bo'lishi mumkin. Qadriyatlarning xilma-xil shakllari bor: moddiy, ma'naviy va umumbashariy, mintaqaviy, umuminsoniy; jamiyat sohalari bo'yicha iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy qadriyatlar... [3;475)

Qadriyatlar insoniyat tarixi davomida shakllanadi. Ayni vaqtda qadriyatlar mahalliy, milliy, mintaqaviy va umuminsoniy bo'lishi tabiiydir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ekologik qadriyatlar mazmuniga ko'ra tarkibiy qirralaridan biri hisoblanadi. Ma'naviy qadriyatlar pedagog olimi O.Musurmonovanning ta'rifiga ko'ra «Insonning ma'naviy ehtiyojlari asosida paydo bo'lgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan o'tgan, o'z shakl va mazmunida u yoki bu halqning ma'naviy olamini mujassam etgan, asrlar davomida xalqning ma'naviy madaniyatini shakllantirish manbai sifatida qadrlanib kelingan ma'naviy-ruhiy hatti-harakatlari narsa va hodisalar majmuidir»[1].

O'zbek faylasuf olimi ekologik madaniyat tushunchasiga "tabiat – jamiyat - inson" tizimidagi qismlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtiradigan, insoniyat borliqdagi barcha mavjudotning dialektik bog'liqligini anglatadigan, atrof-muhit musaffoligini saqlashga undaydigan va shu orqali butun koinotni tanazzuldan saqlashga xizmat qiladigan falsafiy-axloqiy kategoriyadir", deb ta'rif beradi. [2]

MAQOLANING MAQSADI hozirgi davrda o'quvchilarga ta'lim tarbiya berish jarayonida ekologik qadriyatlarni, atrof-muhit muhofazasiga ongli munosabatni shakllantirishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning aniq yo'llarini ilmiy-pedagogik jihatdan ishlab chiqishni va amaliyotga joriy etishni talab etadi.

Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish maxsus tadqiq etilmaganligi sababli ilmiy asoslangan pedagogik xulosalar, g'oyalar va tavsiyalarga muhtojlik sezmoqda.

Ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish mavzusining o'rganilganlik darajasi uning ilmiy ta'rifi, mazmun-mohiyati va ijtimoiy ahamiyati haqida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va o'rganish ishlarining umumiy manzarasi, ekologik tarbiya vazifalari doirasida tashkil qilingan desak mubolag'a bo'lmaydi. Ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni o'rganilishi pedagogik yondashuv orqali kundalik faoliyat mazmuniga singdirish zarurati aniqlanmoqda. Bu esa boshlang'ich ta'limda amalga oshirilishi zarur bo'lgan dolzarb vazifalarni ko'zda tutadi. O'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning maqsadi va vazifalari o'quvchilarga tabiat haqidagi ilmiy bilimlarni egallash; jamiyat va insoniyat uchun zarur bo'lgan tabiatning ko'p qirrali qadriyatlarini tushunish; shaxsiy gigiyena qoidalariga, ozodalikka rioya etish malaka va ko'nikmalarini tarkib toptirish; atrof-muhit bilan munosabatda bo'lish qoidalarini o'rgatish; tabiatga muhabbat qo'yish ehtiyojlarini rivojlantirish; tabiatni sevish, avaylab-asrash va uni chiroy ochishiga, ko'payishiga ongli ravishda hissa qo'shish; tabiat go'zalligidan ilhomlana olish tuyg'usini shakllantirishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinf yoshida bola ijtimoiy, jismoniy va ma'naviy jihatdan o'zgaradi. Bu yoshda bolada tanqidiy tafakkur shakllanadi, kattalarning fikriga tanqidiy munosabatda bo'ladi. Berilgan topshiriqlarni o'ylab bajaradi. Ularni qiziqtirgan savollar murakkablashadi, o'z hulq-atvori, yurish-turishi, kattalar bilan munosabati nuqtayi-nazaridan butunlay o'zgaradi. Ularda ekologik tajriba, bilim ham oshadi va ichki dunyosi sifat jihatdan takomillasha boradi. Shuning uchun bu davr o'ziga xos murakkab davr hisoblanadi.

Ular xos xususiyatlardan yana biri mustaqillik sari intilishdir. Demak, shunday ekan bu bolalar bilan atrof-muhit hodisalari haqidagi ba'zi masalalarda o'qituvchilar, ota-onalar maslahatlashmoqligi zarur. Ular bilan muloyim muomalada bo'lish, ruhiy holatiga, ekologik bilim saviyasini oshishiga ijobiy ta'sir qiladigan badiiy asarlarni o'qish va o'rganishni tavsiya etish, tabiat qo'yniga sayohat qilish, hovli, maktabni obodonlashtirish, saranjom-sarishta qilish ishlari bilan band qilish, turli to'garaklarga jalb etish maqsadga muvofiqdir. Bu davrda ularni ko'proq

ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, unga intilish, qiziqishni tarbiyalash ekologik tarbiyada muhim rol o'ynaydi. Ekologik tarbiyada tabiatga ongli munosabatni tarkib toptirishda hissiyot, qarash va tafakkur asosiy ruhiy jarayon hisoblanadi.

Jumladan, u quyidagi yetakchi g'oyalar, tushunchalarni o'z mazmunida qamrab oladi:

- jamiyat va tabiatning o'zaro aloqasi;
- tabiat qonun-qoidalarining o'ziga xosligi (paydo bo'lishi, shakllanishi, rivojlanishi, halok bo'lishi yoki boshqa shaklga aylanishi);
- tabiatning mehnat jarayonida o'zgarib borishi;
- tabiatning, atrof-muhitning o'zaro aloqasi o'zaro ta'siri;
- ekologik ong, tafakkur, faoliyatni o'quvchi ekologik madaniyatini shakllantirishdagi yetakchiligi.

Umumta'lim maktabi o'quvchilarda ekologik ong va madaniyatni tarbiyalash murakkab va o'ziga xos tizimga ega bo'lib, ular bir-biri bilan o'zaro aloqada va o'zaro ta'sirda amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishda fasllarga, oila etikasiga taalluqli qadriyatlar muhim tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega. Boshlang'ich ta'limda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishni quyidagi o'quvchilar uchun loyihalarni ko'rib chiqishimiz mumkin.

Bahor fasliga oid ekologik qadriyatlarni o'quvchi tadqiq qiladi va quyidagi ekologik tasavvur va hissiyotni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bahor. Kunlar erib, qorlar erib boshlaydi. Yomg'ir ta'sirida atrof-muhit top-toza, havo musaffo. Daraxt barglar chiqara boshlagan, har xil o't-o'lanlardan yer ko'm-ko'k ko'ylak kiygan. Qaldirg'och, chumchuqlarning uchib kelishi tabiatga ko'rk bag'ishlaydi. Loloqizg'aldoq, momoqaymoq, binafsha, lolalar ochiladi. Ularning go'zalligi kishiga zavq-shavq bag'ishlaydi. Inson hayotida, kayfiyatida ham o'zgarish vujudga keladi. Issiq kiyimlar (palto, etik, telpak) yechilib, yengilroq kiyimlar kiyishga o'tiladi. Hayvonlar ham o'zlarini oftob nurida toblay boshlaydilar. Dehqon yer haydash, ekin ekishga kirishadi. Ko'chalarga, hovlilarga daraxt, buta ko'chatlari o'tqaziladi, gulzorlarga gullar ekiladi. Daraxtlarning ortiqcha shoxlari kesilib, ularga shakl beriladi. Qishloqlarda sigir-buzoqlar, qo'y-echkilar yaylovlarga o'tlashga chiqariladi. Bolalar hayotida ham keskin o'zgarishlar vujudga keladi, ya'ni chavgon, chillak, kurash, to'ptosh, xo'roz urishtirish, kim o'zar kabi halq o'yin qadriyatlari, futbol, voleybol, basketbol kabi to'p o'yinlari bilan mashg'ul bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini fasllarning mohiyatini o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirish jarayonida jonli va jonsiz tabiatning voqea-hodisalari to'g'risidagi bilimlari aniqlanadi va kengaytiriladi; tabiat va jamiyatda yuz

beradigan voqea va hodisalarning qonuniyatlari haqidagi dastlabki tushunchalar shakllantiriladi; tabiatda bo'ladigan mavsumiy o'zgarishlarning o'ziga xos xususiyatlari haqidagi bilim, malaka va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda qo'llashga o'rgatiladi; o'simlik va hayvonot olamini parvarish qilish bo'yicha kattalar mehnatida qo'lidan kelgan mehnat bilan ishtirok etish, yordam berish ehtiyoji paydo qilinadi; atrof-muhitning ekologik tozaligini saqlash odati shakllantiriladi; an'anaviy ovqatlar, yil fasllarida yuz beradigan o'zgarishlar, shifobaxsh ne'matlardan foydalanish, dangasalikning sog'likka zarari, mehnat me'yori haqidagi ma'lumotga ega qilinadi.

XULOSA. Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda ekologik qadriyatlarni o'rgatishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishni to'g'ri tashkil etish va o'tkazishda muhim pedagogik talablar, shart-sharoitlar, tamoyillar, xususiyatlarga amal qilish ekologik tarbiya samaradorligining muhim omillaridandir.

Ekologik mavzularda tashkil etiladigan darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning natijasini oldindan ko'ra bilish, dolzarb mavzularni olib chiqish, xududiy muammolarga e'tibor, maqsadni aniq ko'ra bilish, dars va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirning o'zaro aloqadorligini ta'minlash, maktab pedagogik jamoasi, otanonalar va jamoatchilik hamkorligida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va ruhiy xususiyatlarini hisobga olgan holda xalqimizning ekologik qadriyatlari, urf-odatlarini, an'analarini asosida tarbiyaviy tadbir mazmunini ishlab chiqish va uyushtirish ularda milliy ekologik qadriyatlarga muhabbat hissini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bugungi ta'lim tizimida ekologik qadriyatlarni o'rgatishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishning pedagogik asoslarini yaratish va tadqiq etish taqozo etiladi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari uchun tadqiqotchilik ko'nikmasining loyihaviy xarakterga ega dasturlarini ishlab chiqish lozim. Ekologik qadriyatlarni o'rganishda tadqiqotchilik ko'nikmasini rivojlantirishda ta'lim-tarbiya doirasidagi mazmunni tizimli tahlil etilishi lozim.

Shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayoni andazasini yaratishda uni bosqichma bosqich tashkil etish, mashg'ulotlarning o'quvchi yoshi va individual xususiyatlariga, qiziqishlariga mosligi, dolzarbligini, xududiy sharoitdan kelib chiqishi, darsdan va maktabdan tashqari ishlarning dars bilan o'zaro aloqada olib borilishi, tarbiyaviy tadbirning rang-barangligi, noan'anaviyligi, o'quvchi egallagan ekologik bilimlarning o'quvchi kundalik hayotiy ehtiyojiga aylanib qolishiga erishish tamoyillariga asoslanish tadqiqotchilik asosida o'qitish metodikasining asosli va samarador ekanligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Musurmonova O. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash. Uslubiy qo'llanma. Toshkent-1996 yil.
2. Yazdonov Z.Sh. O'zbek xalq ekologik madaniyati an'analarini tiklash va rivojlantirish tendensiyalari. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand – 2019. -B.11.
3. Mustaqillik: Izohli ilmiy-ommabop lug'at. M.Abdullayev va boshqalar. To'ldirilgan uchinchi nashri. T.: "Sharq", 2006. -528 b.
4. To'lanov J. Qadriyatlar falsafasi. -O'zbekiston, 1998. -236 b.
5. Raximqulova M.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari jarayonda ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalash. Pedagogika fanlari nomzodiligi uchun taqdim etilgan dissertatsiya. -T.: 2000 yil, -140 b.